

1.04 Strokovni članek

UDK 7.025.4:091

Prejeto: 12. 10. 2020

Konserviranje in restavriranje rokopisne knjige iz Škofič

DARJA HARAUER, samostojna konservatorsko-restavratorska tehnica,
ANJA PROPS, konservatorica-restavratorica,
NATAŠA PETELIN, višja konservatorica-restavratorica,
STANKA GRKMAN, konservatorsko-restavratorska svetovalka,
MATEJA KOTAR, višja konservatorsko-restavratorska sodelavka,
LUCIJA PLANINC, konservatorsko-restavratorska svetnica,
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: lucija.planinc@gov.si

Izvelek

Rokopisna knjiga iz Škofič celovškega škofijskega arhiva je bila precej poškodovana in zato posledično nedostopna uporabnikom. V članku sta predstavljeni metodologija izbora konservatorsko-restavratorskih posegov in njihova izvedba. Poškodovana mesta smo ustrezno restavrirali tako, da smo ohranili in prilagodili obstoječe strukturne elemente, ki so bili vezavi dodani skozi njen obstoj, in jih vključili v rekonstrukcijo vezave ter restavrirali raztrganine in manjkajoče dele na listih knjižnega bloka. S temi posegi smo rokopisni knjigi vrnilo uporabnost. Konservatorsko-restavratorske posege smo opravili v Centru za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije.

Abstract

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE ŠKOFIČE MANUSCRIPT

The Škofiče manuscript, kept by the Diocesan Archives in Klagenfurt, was severely damaged and thus not available for users. The paper presents the methodology of choosing the correct conservation-restoration treatments and their execution. Damaged parts were restored in such manner that the existing structural elements, which had been added to the binding through time, were kept, adjusted and included into the binding restoration. Torn and missing parts of the pages of the book block were also restored. After these treatments, the book is again available for use. Conservation-restoration treatments were performed at the Restoration and Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia.

Ključne besede:

rokopisi, knjiga, Škofiče, Celovec, konserviranje, restavriranje, papir, usnje

Key-words:

Manuscripts, book, Škofiče, Klagenfurt, conservation, restoration, paper, leather

1. UVOD

Rokopis iz Škofič ob Vrbskem jezeru izvira z začetka 19. stoletja. Vsebuje predelavo nemškega prevoda spisa *Mystica Ciudad de Dios* španske redovnice Marié de Jesús de Agreda (1602–1665). Besedilo govori o Jezusovem in Marijinem življenju, vendar zgodbo spremljamo iz zornega kota Marije. Pisano je v krajevnem narečju, značilnem za župnijo Škofiče, in prav zato predstavlja pomemben del pisne kulturne dediščine, še posebej za Slovence na avstrijskem Koroškem.

Rokopisna knjiga zaradi poškodb za uporabnike v celovškem škofijskem arhivu ni bila dostopna, zato smo se skrbniki odločili, da jo konserviramo in restavriramo. Za ta dela smo izbrali Center za konserviranje in restavriranje Arhiva Republike Slovenije, kjer smo opravili vse potrebne konservatorsko-restavratorske posege¹ z namenom, da rokopisni knjigi vrnemo njeno uporabnost in jo ohranimo našim zanamcem.

2. STROKOVNI PREGLED IN OCENA STANJA KNJIGE PRED KONSERVATORSKO-RESTAVRATORSKIMI POSEGI

Rokopisno knjigo smo pred posegom fotografsko dokumentirali in izdelali osnovno pisno dokumentacijo, ki smo jo med posegom še sproti dopolnjevali. Rokopisni knjižni blok je bil le vstavljen v platnico, brez vidnih sledi strukturnih elementov, ki običajno povezujejo knjižni blok s platnico. Platnica je imela oporo iz lepenke in taninsko kozjo usnjeno prevleko, zato smo domnevali, da je nekoč pripadala knjigi s trdo vezano knjižno vezavo. Knjižni blok meri v višino 302 mm in širino 196 mm, zaradi slabega stanja vezave pa smo izmerili le približno debelino 50 mm. Knjižni blok je bil sestavljen iz kakovostnega ročno izdelanega papirja brez opaznih vodnih znakov. Vseh 128 listov vsebuje zapis s črnilom.

Ob temeljitem pregledu rokopisne knjige smo ocenili, da so poškodbe posledica pogoste in dolgotrajne uporabe ter neustrezne hrambe. Na njej so nastale mehanske poškodbe, kot so raztrganine ob robovih listov in v pregibih pol ter manjkajoči deli na listih knjižnega bloka in na platnici, prisotni so bili tudi razni madeži, prah, na prvih listih tudi saje (Slika 1). Zaradi izpostavljenosti zunanjim vplivom iz okolja je bila močno poškodovana predvsem prva lega, iz zadnje lege pa je bilo izrezanih zadnjih dvajset listov.

KNJIŽNI BLOK

Knjižni blok obsega 64 pol, združenih v deset leg. Drugo in šesto lego sestavlja sedem pol, deseto lego 20 pol, druge lege so sestavljene iz šestih pol. Knjižni blok je sestavljen iz dveh velikosti; listi zadnje lege so po širini 5 mm krajši in po višini 6 mm daljši od drugih devetih. Knjižni blok je bil zašit na dva platnena trakova z debelejšo vrvjo (Slika 2). Šivanje je potekalo navpično skozi liste in ne skozi veznik.

Ko smo knjižni blok razvezali na posamezne pole, smo ugotovili, da ta vezava ni bila prvotna. V veznikih pol so bile sledi vbodov prejšnjega šivanja, ki so pokazali, da je bil knjižni blok zašit na štiri enojne vezice ter na začetni in končni šiv. Materialnih sledi vezic nismo našli. Vendar smo ugotovili, da so jo s prevezavo, takrat verjetno močno poškodovane rokopisne knjige, ohranili in preprečili nepopravljive poškodbe.

¹ Konservatorsko-restavratorsko delo na obravnavani knjigi so poleg navedenih avtoric besedila opravile še konservatorke restavratorke Marjana Cjuha, mag. Blanka Avguštin Florjanovič in dr. Jedert Vodopivec Tomažič.

PLATNICA

Platnica po velikosti ni ustrezala knjižnemu bloku, saj je bila vzeta z neke druge knjige. Po višini in širini je bila premajhna, v hrbtnem delu pa prevelika. Dano platnico sestavlja opora iz lepenke, ki je prevlečena z rjavim taninskim kozjim usnjem. Na hrbtu so bile vidne sledi petih enojnih vezic. V spodnjem hrbtnem delu je bil del prevleke odtrgan. Usnje je bilo togo, izsušeno ter na pregibih in vogalih obrabljeno. Na notranji strani platnice sta bila ohranjena sprednji in zadnji nalepljen spojni list (Slika 3).

3. OPIS POSAMEZNIH KONSERVATORSKO-RESTAVRATORSKIH POSEGOV

Na osnovi pregleda stanja rokopisa smo določili ustrezne konservatorsko-restavratorske posege: razvez knjižnega bloka, suho čiščenje površin, merjenje pH-vrednosti papirja, določanje vlaken, identifikacijo črnila, restavriranje listov, šivanje knjižnega bloka, restavriranje platnice in rekonstrukcijo vezave.

RAZVEZ KNJIŽNEGA BLOKA

Rokopisni knjižni blok je imel v vezniku poškodovane liste, en list z manjkajočo paginacijo pa je bil iztrgan in vložen v knjižni blok. Pri tem se je pojavila dilema, kam pravilno umestiti omenjeni list. Konservatorji restavratorji ne proučujemo vsebine, vendar je ta pogosto v pomoč pri določanju vrstnega reda strani. Dilemo smo rešili s pomočjo strokovnjakinje,² ki se ukvarja s proučevanjem tovrstnih besedil. S sledenjem besedilu je uredila pravilni vrstni red strani in iztrgani list ustrezno vložila v knjižni blok, mi pa smo ga označili z ustrezno paginacijo.

SUHO ČIŠČENJE POVRŠIN

Po razvezu knjižnega bloka je bil prvi korak suho čiščenje listov. Za čiščenje smo uporabili dve vrsti restavratorskih radirk³ in različne mehke čopiče (Slika 4). Usnjeno prevleko platni-

Slika 1: Stanje pred konservatorsko-restavratorskimi posegi.

Slika 2: Odprta knjiga pred konservatorsko-restavratorskimi posegi.

Slika 3: Notranja stran platnice pred konservatorsko-restavratorskimi posegi.

² Dr. Andrejke Žejn je asistentka z doktoratom na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

³ Radirka Milan 2012 oval in gobico iz kavčuka (Dry Cleaning soot sponge, Arbsorber®).

Slika 4: Razlika med neočiščenim listom (na levi strani) in suho očiščenim listom (na desni strani).

Slika 5: Prikaz merjenja pH vrednosti papirja.

ce smo očistili s konservatorsko-restavratorskim premazom⁴ za usnje.

MERJENJE pH-VREDNOSTI

Z merjenjem pH-vrednosti površine papirja smo želeli določiti njegovo kislost. pH-vrednosti površine papirja so bile izmerjene z ravno ploščato elektrodo SEN TIX SUR in pH-metrom INOLAB pH 720.⁵ Meritve smo izvedli na več listih in na več mestih istega lista (Slika 5). Izmerjene vrednosti med 5,88 in 6,27 kažejo, da papir ni toliko kisel, da bi to vplivalo na njegovo degradacijo. Pred tem smo tudi že po videzu ocenili, da je bil papir dobro ohranjen.

DOLOČANJE VLAKEN

Mikroskopsko preiskavo vlakninske sestave papirja na vzorcih, odvzetih iz odpadnih koščkov poškodovanih listov, smo izvedli na optičnem mikroskopu Zeiss Axioskop 40 pod 100-kratno povečavo. Sledilo je obarvanje v Graf C. Primerjalna analiza vrste vlaken je pokazala, da so bila kot surovina za izdelavo papirja uporabljena le lanena vlakna. Ker so bili za analizo uporabljeni odpadni koščki iz poškodovanih predelov, se v preiskanih vzorcih vidijo tudi poškodbe na vlaknih.⁶ Glede na čas nastanka knjige, na vizualni pregled in na svoje izkušnje smo takšen rezultat pričakovali.

IDENTIFIKACIJA ČRNILA

Domnevali smo, da gre za železo-taninsko črnilo, ki je bilo prevladujoče črnilo od konca srednjega veka in vse do začetka 20. stoletja. Zanj je značilno, da preseva skozi papir na drugo stran. Gre za korozivno črnilo, ki včasih uničuje papir na mestih, kjer je zapis.⁷

Opravili smo test z dvema indikatorjema, ki reagirata s prisotnimi železovimi in bakrovimi ioni, tako da se ob stiku s črnilom obarvata rožnato oziroma modro. Test smo opravili na treh različnih mestih: na izbrani del besedila oziroma na izbrano črko smo položili 5 x 10 mm velike,

⁴ Balzam za usnje Lederbalsam, natural, Maroquin.

⁵ Preiskavo smo naredili v Centru za konserviranje in restavriranje v Arhivu Republike Slovenije.

⁶ Preiskavo smo naredili v Centru za konserviranje in restavriranje v Arhivu Republike Slovenije.

⁷ Železovi in bakrovi ioni zlasti pri visoki vlagi pospešujejo razgradnjo papirja.

z destilirano vodo navlažene indikatorske lističe, in sicer tako, da je del indikatorja pokrival črnilo, del pa je bil položen na mesto, kjer besedila ni (da smo lahko opazovali razliko). Če je železo v črnilu prisotno, se indikator obarva. V našem primeru so rezultati na vseh treh mestih testiranj potrdili prisotnost železo-taninskega črnila, vendar smo ob konservatorsko-restavratorskem pregledu ocenili, da črnilo še ni razgradilo papirja. Nujna je nadaljnja hramba v ustreznih pogojih, kot je, na primer ravno prav suh prostor (Slika 6).

KONSERVIRANJE IN RESTAVRIRANJE LISTOV KNJIŽNEGA BLOKA

Konservatorsko-restavratorske posege na listih knjižnega bloka smo izvedli s postopkom ročnega dopolnjevanja manjkajočih delov in lepljenjem raztrganin z izbranim japonskim papirjem, ki je bil po videzu, barvi in debelini najbolj podoben papirju knjižnega bloka.

Obrabljene in od pogoste uporabe »zaobljene« vogale listov smo na željo ter v dogovoru s skrbnikom dopolnili in obrezali na pravi kot, na originalno obliko, kakršna je v prvotnem stanju tudi bila.

Na mesta, kjer so bili listi izrezani, smo dodali »nove« (prazne) liste iz japonskega papirja in s tem knjižnemu bloku povrnili ustrezno debelino.

Pri restavriranju knjižnega bloka smo uporabili mešanico škrobnega lepila⁸ in metil celuloze. Namerno smo uporabili zelo gosto lepilo (čim manjša vsebnost vode), da smo zmanjšali možnost migriranja nečistoč v papirju in posledično nastajanja »cekinov« na mestih lepljenja. Restavrirane liste smo sušili in ravnali med lesenimi deskami, rahlo obtežene. Pravilno sestavljene pole smo združili še v lege (Slika 7).

ŠIVANJE KNJIŽNEGA BLOKA

Ob razvezu smo za vsako lego posebej izdelali šablono, na kateri smo označili mesta vbodov prvotne vezave. Šablona nam je bila v pomoč pri rekonstrukciji šivanja knjižnega bloka.

Sestavljene lege smo pred šivanjem za krajši čas obtežili med deskami. Za boljšo trpežnost povezave knjižnega bloka s platnico smo na prvo in zadnjo lego v širini 5 mm zarobili bombažno

Slika 6: Prikaz identifikacije železo taninskega črnila

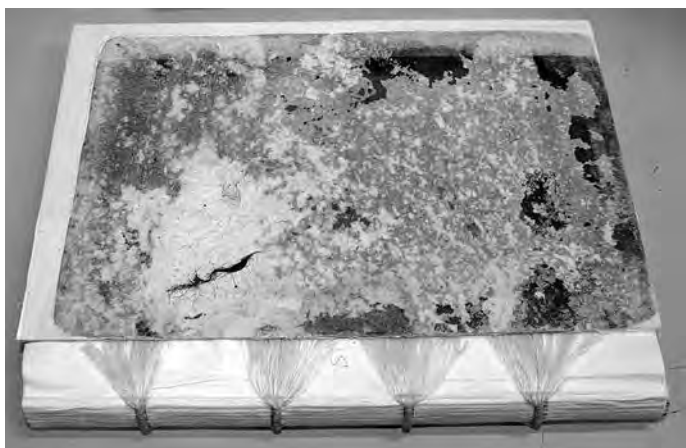

Slika 7: Dodajanje manjkajočega dela lista.

⁸ Pšenično škrobno lepilo Domofix, Helios®.

Slika 8: Zašit knjižni blok (detajl).

Slika 9: Razčesane konopljne vezice in vidna povečana opora iz lepenke.

Slika 10: Lepljenje izvirne usnjene prevleke na oporo.

tkanino batist. Sestavljene lege in ustrezno razporejene smo na napenjalu zašili v knjižni blok po sledih izvirnega šivanja na štiri enojne konopljne vezice. Za šivanje smo uporabili knjigoveški laneni sukanec naravne barve (Slika 8).

RESTAVRIRANJE PLATNICE

Platnica, ki ni bila del izvirne vezave, je bila po širini in višini manjša od knjižnega bloka. Kljub temu smo se odločili, da platnico z usnjeno prevleko v celoti uporabimo. Oporo smo zato morali dopolniti s celuloznimi vlakni do velikosti, ki je ustrezala velikosti knjižnega bloka. Oporo iz lepenke smo najprej previdno ločili od usnjene prevleke. Lepenko smo razslojili in na sredino umestili karton,⁹ nanj smo z obeh strani izmenično dodajali japonski papir,¹⁰ dokler se nismo približali debelini opore. Za lepljenje smo uporabili mešanico metil celuloze in škroba. Ker to lepilo ni dovolj močno, da bi zlepilo veliko plasti japonskega papirja, smo v zelo majhni količini dodajali disperzijsko lepilo za papir.¹¹ Dodani del je bil večji, zato smo ga, ko je bil povsem suh, odrezali do velikosti, ki je ustrezala knjižnemu bloku.

Usnjeni del platnice v hrbtu je bil širši od knjižnega bloka. Omenjeni višek usnjene prevleke nam je skupaj z usnjem na zavihkih omogočil, da smo isto usnjeno prevleko lahko uspešno namestili na povečano oporo.

REKONSTRUKCIJA VEZAVE

Štiri konopljne vezice smo razčesali in jih na notranjo stran povečane opore nalepili s škrobnim lepilom (Slika 9). Hrbtni del knjižnega bloka smo ojačali z bombažnimi trakovi in ga prekrili z novim, pobarvanim kozjim usnjem. Na novo dodano usnje smo na hrbtu prilepili izvirno usnjeno prevleko (Slika 10), ki smo jo nato namestili še na oporo. Dodatno povezavo knjižnega bloka s platnico predstavljata tudi nalepljena spojna lista.

4. ZAŠČITA GRADIVA PO POSEGU

Za konservirano in restavrirano knjigo smo naredili še po meri izdelano zaščitno škatlo

⁹ Trajno obstojni karton Hahnemühle, debeline 1 mm.

¹⁰ Japonska papirja Paper Nao 642 181 in Japico RK 02.

¹¹ Disperzijsko lepilo Mekol 1413/ G, Mitol ®.

iz trajno obstojne lepenke, ki je namenjena trajni hrambi dragocenega arhivskega gradiva. Sestavljena je iz treh delov: iz spodnjega dela – škatle z izrezi za lažje rokovanje s knjigo, pokrova in hrbtnega dela, ki ju povezuje. Škatla je prevlečena s kakovostnim naravnim bombažnim platnom (Slika 11).

5. PRIPOROČILA ZA TRAJNO HRAMBO

Priporočena temperatura in relativna vlaga v prostoru, kjer se hrani arhivsko gradivo, še posebej tisto, ki je narejeno iz različnih materialov, sta največ 18° C in 40–50 % relativne vlage. Pomembno je, da te vrednosti čez dan in čez leto ne nihajo, če do tega vseeno pride, je pomembno, da nihajo, kar se da počasi. Rokopisno knjigo je treba hraniti v temi.

6. ZAKLJUČEK

Z vidika trajnega ohranjanja slovenske kulturne dediščine je bilo s konservatorsko-restavratorskim posegom narejeno pomembno delo, saj smo kljub različnim velikostim listov in platinice, ki prvotno ni pripadala knjigi, s konserviranjem in restavriranjem knjigo povezali v homogeno celoto in uredili za trajno hrambo. Materialno smo zanjo poskrbeli, vendar si želimo, da bi se vedno našel nekdo, ki bo to vsebino znal prebrati, saj je napisana v slovenskem narečju, ki ni poznano vsakomur.

Slika 11: Konserviran-restavriran rokopis.

VIRI IN LITERATURA

LITERATURA

IFLA Načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim. (ur. Jedert Vodopivec, Jože Urbanija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

Vodopivec, Jedert: *Vezave srednjeveških rokopisov.* Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.

SUMMARY

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE ŠKOFIČE MANUSCRIPT

The Škofiče manuscript originates from the beginning of the 19th century and contains the modification of the German translation of the essay *Mystica Cuidad de Dios*, which describes the lives of Jesus and Mary and was written by a Spanish nun María de Jesús de Agreda (1602–1665). The manuscript is written in the local dialect, typical of the Škofiče diocese and is therefore an important part of the written cultural heritage, especially for Slovenes in the Austrian part of Carinthia.

Because of the damage, the manuscript was not available for use. At the suggestion of the Diocesan Archives in Klagenfurt, the Restoration and Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia restored the book and thus made it available for use again.

The book block is 302 mm high, 196 mm wide and about 50 mm thick. It contains 128 pages, folded in 10 quires. The content is written with an iron gall ink. The book block is enclosed with a leather cover, which evidently belonged to another book. We assume that the manuscript had a stiff-board binding.

A thorough examination of the manuscript's state provided for the following conservation-restoration treatments: untying of the book block, surface dry cleaning, measurement of the paper pH, defining fibre types, identifying ink, restoring the book block pages and retying of the book block. A reconstruction of the binding was made and the cover of the book block was remodelled. For permanent protection, the manuscript was equipped with a custom made protective box.

Conservation-restoration treatments are the result of knowledge and experience of the team of conservators- restaurateurs at the Restoration and Conservation Centre of the Archives of the Republic of Slovenia.